

MYŠLENKA A VŮLE. SVĚTLO A TEMNOTA

Rudolf Steiner

** Jednostranné pohledy na svět * Svět jako myšlenka a svět jako vůle * Myšlenky jako světlo * Hegel a Schopenhauer*

** Vůle jako hmota * Minulost a budoucnost * Kruhové spektrum barev. * Konkrétní pojmání světla a temnoty, myšlenky a vůle*

Z včerejšího výkladu vám bude zřejmé, že se na svět díváme jednostranně, díváme-li se na něj tak, jak se to zvlášť znamenitým způsobem objevuje u Hegela, díváme-li se na něj tak, jako by byl prostoupen tím, co můžeme nazývat kosmickou myšlenkou. Zrovna tak jednostranně se na svět díváme tehdy, jestliže o oné základní struktuře uvažujeme jako o něčem, co je volní povahy. Je to myšlenka Schopenhauera, který svět považuje za něco, co je volní povahy. Viděli jsme, že i tento zvláštní sklon dívat se, abych tak řekl, na svět, považovat ho za účinek myšlenek, poukazuje na západní lidskou povahu, která tíhne více k myšlenkové straně. Mohli jsme dokázat, že Hegelova myšlenková filosofie má jinou podobu v západních světových názorech, a že v Schopenhauerových pocitech žije sklon, který je v podstatě vlastní orientálnímu člověku, což se projevuje v tom, že Schopenhauer má zvláštní zálibu v buddhismu a vůbec v orientálním světovém názoru.

Každý takový úhel pohledu lze ovšem posoudit v podstatě jen tehdy, může-li ho člověk obsáhnout z hlediska daného duchovní vědou. Z tohoto hlediska se ovšem takové shrnutí světa z hlediska myšlenky nebo z hlediska vůle jeví jako něco abstraktního, a je to zejména novější doba ve vývoji lidstva, která, jak jsme již několikrát zdůrazňovali, tíhne k takovým abstrakcím. Duchovní věda musí lidstvo zase přivést zpátky ke konkrétnímu pojmání světa, k pojmání odpovídajícímu skutečnosti. A právě takovému pojmání světa, pojmání odpovídajícímu skutečnosti, se budou moci ukázat vnitřní důvody, proč takové jednostrannosti vznikají. To, co vidí lidé jako Hegel nebo Schopenhauer, což jsou v každém případě velcí, významní, geniální duchové, to samozřejmě ve světě skutečně je; je jen třeba správným způsobem se na to podívat.

Dnes bychom si nejprve ujasnili to, že v sobě jako lidé prožíváme myšlenku. Mluví-li tedy člověk o svém zážitku myšlenky, pak tento zážitek bezprostředně má. Tento zážitek myšlenky by samozřejmě mít nemohl, kdyby svět nebyl myšlenkami prostoupen. Vždyť jak by měl člověk, vnímá-li svět smyslově, získat ze svého smyslového vnímání myšlenku, kdyby myšlenka jako taková nebyla ve světě přítomna?

Lidské ústrojí hlavy je však, jak víme z jiných přednášek, vystavěno tak, že je zvlášť způsobilé k tomu, aby myšlenky ze světa přijímalo. Je vytvarováno, utvářeno na základě myšlenek. Ústrojí lidské hlavy však současně poukazuje na předchozí pozemský život. Víme, že lidská hlava je vlastně metamorfovaným výsledkem předchozího pozemského života, zatímco ústrojí končetin člověka poukazuje na budoucí pozemský život. Zhruba řečeno: hlavu máme v důsledku toho, že se naše končetiny z předchozího pozemského života metamorfovaly do podoby hlavy. Naše končetiny, jak je teď na sobě nosíme, se vším, co k nim patří, se metamorfují na hlavu, kterou budeme nosit v příštím pozemském životě. V naší hlavě pracují momentálně, především v životě mezi narozením a smrtí, myšlenky. Tyto myšlenky jsou zároveň, jak jsme viděli, přetvořením, metamorfózou toho, co působilo v našich končetinách v předchozím pozemském životě jako vůle. A naopak to, co jako vůle působí v našich současných končetinách, bude přetvořeno na myšlenky v příštím pozemském životě.

Když se nato podíváte, můžete si říci: Myšlenka se vlastně objevuje jako to, co v evoluci lidstva ustavičně vzniká z vůle jako její metamorfóza. Vůle se vlastně objevuje jako to, co je do jisté míry

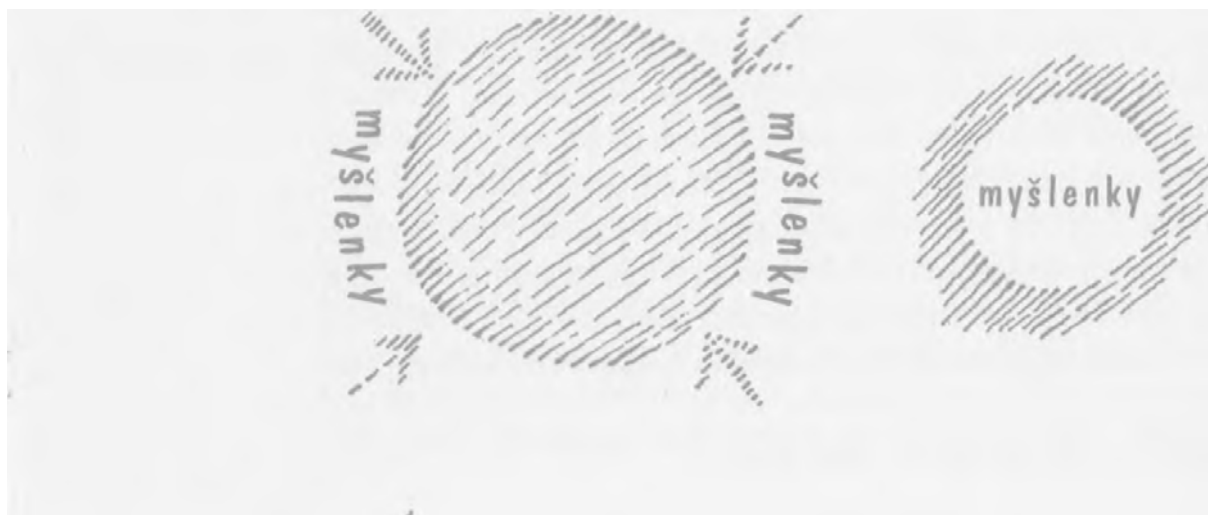
zárodkem myšlenky. - Takže můžeme říci, že vůle se pozvolna vyvíjí do podoby myšlenky. Co je nejprve vůlí, stává se později myšlenkou. Jestliže se my lidé pozorujeme [přednášející kreslí], pak se musíme, díváme-li se na sebe jako na člověka hlavy, ohlédnout za dobou minulou, nakolik jsme v této minulé době měli volní charakter. Podíváme-li se na budoucnost, musíme si v současnosti připsat volní charakter v našich končetinách a musíme si říci: V budoucnosti to bude tím, co se vytváří v naší hlavě, bude to člověkem myšlenek. My však v sobě ustavičně neseme obojí. Jsme do jisté míry způsobováni z vesmíru tím, že se v nás propojuje myšlenka z doby minulé s vůlí, jež chce do budoucnosti.

To, co člověka jaksí organizuje ze stékání se myšlenky a vůle, jehož výrazem je pak vnější organizace, to, co člověka takto, řekněme, proorganizovává, je obzvlášť zřejmé, studujeme-li to ze stanoviska duchovně-vědeckého bádání.

Ten, kdo ve svém vývoji dokáže postoupit k poznatkům imaginace, inspirace a intuice, ten nevidí u člověka pouze vnější viditelnou hlavu, ale objektivně vidí to, co je skrze hlavu člověkem myšlenek. Dívá se do jisté míry na myšlenky. Takže můžeme říci: Se schopnostmi, kterých se člověku dostává jako normálních schopností mezi narozením a smrtí, se hlava ukazuje v konfiguraci, v které tu prostě je. Rozvinutým poznáním v imaginaci, inspiraci a intuici se i to, co je myšlenkově-silového charakteru a co je základem ústrojí hlavy, to, co sem přechází z dřívějších inkarnací, stává viditelným, použijeme-li tedy tento výraz v přeneseném smyslu. Jak se to stane viditelným? Pro toto zviditelnění, pro toto samozřejmě duchovně-duševní zviditelnění můžeme použít pouze výraz: jakoby se to rozsvítí.

Samozřejmě, pokud lidé, kteří chtějí zůstat stát na materialistickém stanovisku, takovéto věci kritizují, tak je hned vidět, jak velmi chybí současnému lidstvu vnímavost k tomu, aby pochopilo, co se těmito věcmi vlastně myslí. Ve své *Teosofii* a dalších spisech jsem dostatečně důrazně poukázal na to, že se jedná o to, že se neobjevuje nový fyzický svět, nějaké nové vydání fyzického světa, když se v imaginaci, inspiraci a intuici pohlíží na to, čím je člověk myšlenek. Ovšem tento zážitek je naprosto shodný s tím, jaký máme ve vnějším, fyzickém světě u světla. Přesně bychom museli říci: Člověk má u vnějšího světla určitý zážitek. Tentýž zážitek, který má člověk při smyslovém pohledu na světlo ve vnějším světě, má vůči myšlenkovému živelu hlavy při imaginaci. Takže můžeme říci, že myšlenkový živel, objektivně viděn, je viděn jako světlo, lépe řečeno, je jako světlo prožíván. Jako myslící lidé žijeme ve světle. Vnější světlo vidíme fyzickými smysly; světlo, jež se stává myšlenkou, nevidíme, protože v něm žijeme, protože jím sami jsme jakožto člověk myšlenek. Nemůžeme vidět to, čím zprvu sami jsme. Když z těchto myšlenek vystoupíme, vstoupíme-li do imaginace, do inspirace, pak se postavíme proti němu, a pak vidíme myšlenkový živel jako světlo. Takže můžeme říci, mluvíme-li o úplném světě: Světlo máme v sobě; pouze ho tu jako světlo nevidíme, protože v něm žijeme, a protože - když toto světlo používáme, když to světlo máme - se v nás stává myšlenkou. V jistém smyslu se světla zmocňujete; světlo, které pro vás jinak svítí venku, přijímáte do sebe. Vy to světlo v sobě diferencujete. Pracujete v něm. A to je právě vaše myšlení; je to jednání ve světle. Jste bytostí světla. Nevíte, že jste bytostí světla, protože ve světle žijete. Ale vaše myšlení, které rozvíjíte, to je život ve světle. A když se na myšlení podíváte zvenčí, tak skutečně vidíte světlo.

Představte si nyní vesmír [viz nákres]. Vidíte ho - samozřejmě ve dne - prostoupený světlem, avšak představte si, že byste se na tento vesmír dívali zvenčí. A teď uděláme opak. Měli jsme

před chvílí lidskou hlavu, která má uvnitř myšlenku v jejím vývoji, a navenek vidí světlo. Ve vesmíru máme světlo, na něž se smyslově díváme. Jestliže se z vesmíru dostaneme ven a budeme vesmír pozorovat zvenčí [šipky] - jako co se objeví? Jako předivo myšlenek! Vesmír: vnitřně světlo, zvenčí viděno myšlenky. Lidská hlava: vnitřně myšlenka, zvenčí viděno světlo.

To je jeden způsob, jak se dívat na vesmír. Tento způsob pro vás může být nesmírně užitečný a poučný, pokud ho chcete zhodnotit, pokud skutečně na takové věci přistoupíte. Vaše myšlení, celý váš duševní život bude mnohem pohyblivější, než jak tomu běžně je, pokud se naučíte představě: Kdybych vystoupil ze sebe (jak tomu je vždycky, když usnu) a ohlédl se za svou hlavou, tedy za sebou jako člověkem myšlenek, viděl bych, že svítím. Kdybych vystoupil ze světa, ze světa prozářeného světlem, a podíval se na svět zvenčí, viděl bych ho jako myšlenkový útvar. Vnímал bych svět jako myšlenkové jsoucno. - Vidíte, že světlo a myšlenka patří k sobě, světlo a myšlenka jsou totéž, pouze viděno z různých stran.

Myšlenka, která v nás žije, je ovšem to, co přechází z doby minulé, co je v nás nejzralejší, výsledek předchozích pozemských životů. Co bylo dříve vůlí, stalo se myšlenkou, a myšlenka se jeví jako světlo. Z toho můžete pocítit, že tam, kde je světlo, je myšlenka - ovšem jak? Myšlenka, v níž ustavičně odumírá jeden svět. Minulý svět, svět minulé doby odumírá v myšlence, či jinak řečeno ve světle. To je jedno z tajemství světa. Díváme se ven do vesmíru. Vesmír je prostoupen proudy světla. Ve světle žije myšlenka. Avšak v tomto světle prostoupeném myšlenkou žije odumírající svět. Ve světle ustavičně odumírá svět.

Pozoruje-li svět takový člověk jako je Hegel, pozoruje vlastně ustavičné odumírání světa. Člověkem myšlenek se stávají především takoví lidé, kteří mají zvláštní sklon k tomu, co ve světě upadá, odumírá, ztrácí vládu nad sebou. A v odumírání svět krásní. Řekové, kteří vnitřně byli vlastně skrz naskrz živé lidské povahy, měli navenek potěšení v tom, když v odumírání světa zazářila krása. Ve světle, v němž odumírá svět, se totiž rozzáří krása světa. Svět nezkrásní, nemůže-li zemřít, a umírá-li, září. Takže je to vlastně krása, co

vystupuje ze světelné záře ustavičně odumírajícího světa. Takto se na svět díváme kvalitativně. S Galileiem začala nová doba kvantitativního pohledu na svět; a dnes jsou lidé velmi hrdí na to, když přírodní jevy mohou být, kde to jen jde, pojímány (jak se to děje všude v našich vědách) prostřednictvím matematiky, tedy prostřednictvím toho, co je mrtvé. Hegel ovšem k pojímání světa používal obsažnější pojmy, než jsou pojmy matematické; pro něj však bylo obzvlášť přitažlivé to, co uzrálo, to, co odumírá. Mohli bychom říci, že Hegel stál před světem jako člověk stojící před stromem, který se právě chystá rozvinout květy. V okamžiku, kdy se chtějí rozvinout plody, ale kdy tu ještě nejsou, kdy květy dospěly do krajnosti, tehdy působí ve stromu to, čím je světlem nesená myšlenka. Tak stál Hegel před všemi jevy světa. Pozoroval ten nejkrajnější rozkvět, to, co se plně rozprostírá do toho nejkonkrétnějšího.

Schopenhauer stál před světem jinak. Chceme-li prozkoumat Schopenhauerův impetus, musíme se podívat na to druhé v člověku, na to, co začíná. Je to volní živel, který neseme ve svých končetinách. Je to něco, co vlastně prožíváme tak (mnohokrát jsem na to upozorňoval), jak prožíváme svět ve spánku. Volní živel prožíváme nevědomě. Můžeme se ale i na tento volní živel podívat nějakým způsobem zvenčí, tak jak se zvenčí díváme na myšlenku? Vezměme si vůli, nějak se rozvíjející v lidské končetině, a položme si otázku, kdybychom se na tuto vůli dívali z druhé strany, kdybychom tedy vůli pozorovali ze stanoviska imaginace, inspirace a intuice: Jaká je zde při nazírání paralela vůči tomu, co vidíme* u myšlenky jakožto světlo? Jak vidíme vůli, pozorujeme- li ji rozvinutou silou nazírání, jasnozřivosti? Pozorujeme-li vůli rozvinutou silou nazírání, jasnozřivosti, pak prožíváme také něco, co vidíme zevně. Pozorujeme-li silou jasnozřivosti myšlenku, prožíváme světlo, září. Pozorujeme-li silou jasnozřivosti vůli, pak tato vůle neustále houstne a stává se hmotou**. Kdyby byl Schopenhauer býval jasnozřivý, stála by tato podstata vůle před ním jako hmotový automat, neboť hmota je vnější stránkou vůle. Vnitřně je hmota vůlí, tak jako je světlo vnitřně myšlenkou. A zevně je vůle hmotou, tak jako je myšlenka zevně světlem. Proto jsem také mohl při dřívějších úvahách poukázat na to, že ponoří-li se člověk mysticky do své volní povahy, pak se ti, kdo si s mystikou jenom zahrávají, ve skutečnosti však usilují jen o své blaho, o prožitek toho nejhoršího egoismu, pak se tito zahleděnci sama do sebe domnívají, že našli ducha. Kdyby však s tímto hleděním do sebe sama dospěli dostatečně daleko, objevili by pravou hmotnou povahu lidského nitra. Není to totiž nic jiného než ponoření se do hmoty. Noří-li se člověk do volní podstaty, odhaluje se mu pravá povaha hmoty. Přírodní filosofové v současnosti jen fantazírují, říkají-li, že hmota se skládá z molekul a atomů. Pravou povahu hmoty člověk najde, ponoří-li se mysticky sám do sebe. Tehdy najde druhou stranu vůle, a tou je hmota. A v této hmotě, tedy ve vůli, se v podstatě odhaluje to, co je ustavičně začínajícím, rodícím se světem.

Díváte se ven do světa: kolem vás proudí světlo. Ve světle odumírá svět minulé doby. Postavíte se na tvrdou hmotu - síla světa vás nese. Ve světle myšlenkově zazáří krása. V zazáření krásy odumírá svět minulé doby. Svět vzchází ve své síle, ve své moci, ale i ve své temnotě. V temnotě vzchází budoucí svět, v hmotově-volním živlu.

Až jednou budou fyzikové mluvit vážně, nebudou se oddávat spekulacím, v nichž se dnes tlachá o atomech a molekulách; potom řeknou: Vnější svět sestává z minulosti, a v nitru nenese molekuly a atomy, nýbrž budoucnost. A až se jednou bude říkat: Minulost se nám v současnosti jeví jako něco, co září, a minulostí je všude halena budoucnost -, pak se bude o světě mluvit správně; neboť současností je všude jenom to, co společně způsobují minulost a budoucnost. Budoucnost je to, co vlastně spočívá v síle hmoty. Minulost je to, co zazáří v kráse světla, přičemž světlo je dosazeno za všechno, co se vyjevuje; samozřejmě, že pod pojmem světlo je zde míněno také to, co se jeví v tónu nebo co se jeví v teple.

A tak může člověk sám sobě rozumět jenom tehdy, chápe-li se jako jádro budoucnosti, zahalené tím, co u něj pochází z minulosti, ze světelné aury myšlenky. Můžeme říci, že duchovně viděno je člověk minulostí tam, kde zazáří ve své auri krásy, avšak do této aury minulosti se začleňuje to, co se jako temnota mísí do světla a co přenáší do budoucnosti. Světlo je tím, co k nám září z minulosti, temnota tím, co ukazuje do budoucnosti. Světlo je myšlenkové povahy, temnota je povahy volní. Hegel byl přikloněn ke světlu, jež se rozvíjí v procesu růstu, v nejzralejších květech. Schopenhauer jakožto pozorovatel světa je jako člověk, který stojí před stromem a vlastně nemá žádnou radost z nádhery květů, ale který je vnitřně ponoukán k tomu, aby pouze čekal, až z těch květů všude vyraší zárodky plodů. To ho těší: že tam uvnitř je síla růstu;

to ho ponouká, v ústech se mu sbíhají sliny, může-li myslet na to, že z broskvových květů se tu stanou broskve. Ze světelné povahy se obrací k tomu, co ho uchvacuje z nitra, co se rozvíjí ze světelné povahy květu jako to, co se mu může hmotně rozplynout na jazyku, co se jako plody vyvíjí do budoucnosti. Je to skutečně dvojitá povaha světa, a svět pozorujeme správně jenom tehdy, pozorujeme-li ho v jeho dvojitě povaze; pak totiž přijdeme na to, jaký tento svět konkrétně je, zatímco jinak ho pozorujeme jen v jeho abstraktnosti. Půjdete-li ven a podíváte se na stromy v jejich květu, pak vlastně budete žít z minulosti. Budete tedy pozorovat jarní povahu světa a můžete si říci: Začíná tu nový božský čin, opadáva tu něco, co je však schopno dalšího vývoje, co se vyvíjí do budoucnosti.

Tak se jedná o to, aby člověk nezískával obraz světa pouze spekulací, ale aby svět uchopoval vnitřně celým člověkem. V květu švestky můžeme skutečně uchopit, abych tak řekl, minulost a ve švestce procítit budoucnost. To, co člověku září do očí, je úzce spjato s tím, z čeho se člověk zrodil z minulosti. To, co se mu rozplyne na jazyku v chuti, je úzce spjato s tím, z čeho člověk znovu povstane - jako Fénix ze svého popela - do budoucnosti. Tady se člověk chápe světa citem. A o takové chápání se světa citem vlastně usiloval Goethe u všeho, co chtěl ve světě uzříti, pocítit. Studoval například zelený svět rostlin. Neměl sice to, co dnes lze mít jako duchovní vědu, ale když se díval na zelenost rostlinného světa, měl přece jen v zelenosti rostliny, která se dosud nerozvinula až úplně ke květu, to, co sahá do současnosti z toho, co je vlastně u rostlinnosti minulostí; v rostlině se totiž v květu skutečně objevuje minulost; avšak tím, co tak docela neminulo, tím je zelenost listu.

Vidíme-li zelenost přírody, tak je to do jisté míry něco, co dosud tak dalece neodumřelo, co dosud není tak uchváčeno minulostí [viz nákres - zelená]. Avšak to, co ukazuje k budoucnosti, je tím, co vychází z temnoty, z tmavého. Tam, kde zelená přechází v namodralou, je to, co se v přírodě osvědčuje jako něco budoucího [modrá].

Naproti tomu tam, kde jsme odkazováni do minulosti, kde leží to, co zraje, co ty věci přivádí k rozkvětu, tam je teplo [červená], kde se světlo nejen rozjasňuje, ale kde je vnitřně pronikáno silou, kde přechází do tepla. Vlastně bychom to celé museli nakreslit tak, že bychom řekli: Máme zelenou barvu, tedy rostlinný svět - tak by pocítoval Goethe, i když to dosud neproměnil na duchovní neboli tajnou vědu - na to

navazuje temnota, kde zelená přechází v namodralou. Ovšem to, co se rozjasňuje, co se naplňuje teplem, to by se zase napojovalo směrem nahoru. Tady ovšem stojí člověk sám jako člověk, tady má jako člověk vnitřně to, co má v zeleném světě rostlin zevně, tady má vnitřně jako lidské éterné tělo, jak jsem již mnohokrát říkal, barvu broskvového květu.

To je také barva, která se zde objevuje, když modrá přesáhne do červené. To jsme ovšem my sami. Takže vlastně, pohlédneme-li do barevného světa, můžeme říci: V barvě broskvového květu jsme my sami, naproti pak máme zelenou. To se nám potom objektivně naskýtá ve světě rostlin. Na jedné straně máme modravou, temnou barvu, na druhé straně světlou, červenavě-žlutavou barvu. Ale protože jsme uvnitř v barvě broskvového květu, protože v ní žijeme, můžeme to zpočátku v obvyklém životě vnímat zrovna tak málo, jako ani myšlenku nevnímáme jako světlo. Co člověk prožívá, to nevnímá; proto tady barvu broskvového květu vynechává a vidí jen červenou, kterou prodlužuje na jednu stranu, a modrou, kterou prodlužuje na druhou stranu; a tak se mu objevuje takovéto duhové spektrum. To však je jenom klam. Skutečné spektrum bychom dostali, kdybychom tento barevný pás ohnuli do kruhu. Ohýbáme ho skutečně právě proto, že jako člověk stojíme v barvě broskvového květu a barevný svět tak vidíme jen od modré k červené a od červené k modré přes zelenou. V okamžiku, kdy bychom měli tento aspekt, by se každá duha objevila jako kruh, jako do sebe ohnutý kruh, jako válec s kruhovým průřezem.

To poslední jsem zmínil jenom proto, abych vás upozornil na to, že něco takového jako Goethovo nazírání přírody je zároveň také nazíráním ducha, že plně odpovídá duchovnímu nazírání. Přistoupí-li člověk ke Goethovi jako přírodovědci, pak může říci: Goethe vlastně ještě nepěstoval duchovní vědu, avšak přírodní vědu pěstoval tak, že to je zcela ve smyslu duchovní vědy. Co však dnes pro nás musí být zcela podstatné, je to, že svět včetně člověka je proorganizováním myšlenkového světla či světelných myšlenek volní látkou či látkovou vůlí, a že to, s čím se konkrétně setkáváme, je nejrůznějším způsobem vystavěno či protkáno obsahem z myšlenkového světla, světelných myšlenek, volní látky, látkové vůle.

Tak musíme kosmos studovat kvalitativně, nikoli jen kvantitativně; pak se s kosmem vypořádáme. Pak se ovšem do tohoto kosmu také začlení ustavičné odumírání, odumírání minulého času ve světle, a vzházení budoucnosti v temnotě. Staří Peršané nazývali ze svého instinktivního jasnozření to, co cítili jako odumírající minulý čas ve světle, Ahura Mazdao, a to, co cítili jako budoucnost v temné vůli, Ahriman. ?

A nyní máte tyto dvě světové entity, světlo a temnotu: ve světle žijící myšlenku, odumírající minulou dobu; v temnotě vznikající vůli, přicházející budoucnost. Jakmile dospějeme tak daleko, že myšlenku už nebudeme uvažovat pouze v její abstraktnosti, nýbrž jako světlo, že vůli už nebudeme uvažovat v její abstraktnosti, nýbrž jako temnotu, ba že ji budeme uvažovat v její hmotné povaze, jakmile dospějeme k tomu, že dokážeme uvažovat tepelný obsah například světelného spektra jako něco, co se shoduje s minulostí, a látkovou stranu, chemickou stranu spektra jako něco, co se shoduje s budoucností, jdeme z pouhé abstrakce do oblasti konkrétního. Nejsme už ti vysušení, pedantičtí, jenom hlavou pracující myslitelé, a víme, že to, co tu myslí v naší hlavě, je vlastně totéž, co kolem nás proudí jako světlo. A nejsme už ti lidé plní předsudků, abychom se ze světla pouze radovali, ale víme: Ve světle je smrt, odumírající svět. Ze světla můžeme pociťovat také tragiku světa. Dostáváme se tedy z oblasti abstrakce, z oblasti myšlenek do oblasti proudů světa. A v tom, co je temnotou, vidíme vycházející část budoucnosti. Nacházíme v tom dokonce to, co podněcuje takové vášnivé národy jako je Schopenhauer. Zkrátka z abstrakce se dostáváme do oblasti konkrétního. Před

námi vznikají světové útvary, místo pouhých myšlenek nebo abstraktních volných impulsů.

To jsme hledali dnes. Příště budeme vtom, co se nám dnes pozoruhodně konkretizovalo - myšlenka na světlo, vůle na temnotu - hledat původ dobra a zla. Z vnitřního světa tedy pronikneme do kosmu a v kosmu nebudeme zase hledat pouze v abstraktním či nábožensko-abstraktním světě důvody dobra a zla, ale podívali bychom se, jak pronikneme k poznání dobra a zla, poté co jsme začali tím, že jsme myšlenku uchopili v jejím světle a vůli procítili v jejím stmívání se. O tom tedy více příště.

Dornach, 5. prosince 1920

GA 291